

БАГАТОВИМІРНІСТЬ АРХЕТИПУ МАТЕРІ У ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС

Усатий Андрій

кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9661-635X>

кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

Волосянська Марія

студентка 45Бд-Фукур

навчально-наукового інституту філології та журналістики

Житомирського державного університету імені Івана Франка, Україна

У статті досліджено художню реалізацію архетипу матері у прозі Марії Матіос. Проаналізовано теоретичні засади поняття архетипу та його специфіку в українській літературній традиції. Виявлено особливості втілення материнських образів у романах «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки» та повісті «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба».

Mariia Volosianska. Multidimensionality of the mother archetype in Maria Matios' prose . The article explores the artistic realization of the mother archetype in Maria Matios' prose. The theoretical foundations of the archetype concept and its specifics in Ukrainian literary tradition are analyzed. The features of maternal images embodiment in the novels "Sweet Darusia", "Almost Never Otherwise" and "Mama Maritsa – Christopher Columbus' Wife" are revealed.

Постановка проблеми. Дослідження архетипів як первісних образів колективного несвідомого належить до пріоритетних напрямів сучасного літературознавства. Особливе місце в системі архетипних образів посідає архетип матері, який відображає універсальні уявлення людства про материнство та національну ідентичність. В українській літературі образ матері традиційно набуває сакрального значення, втілюючи морально-етичні цінності нації. У творчості Марії Матіос архетипний образ матері представлений як складний художній феномен. Дослідження його втілення у творах «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки» та «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» дозволяє простежити авторське бачення цього конструкту та виявити специфіку індивідуального стилю письменниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальною основою дослідження в аспектах вивчення авторських модифікацій традиційного представлення архетипу матері стали наукові праці: В. Агеєва, І. Балтазюк, О. Богомолець, Т. Гундорова, Т. Доній, О. Донченко, О. Забужко, Н. Ковтун, С. Кримський, Л. Левчук, А. Матусяк, М. Міщенко, А. Овчаренко, О. Тараненко та ін. Вивченню творчості Марії Матіос присвячені роботи О. Буряк, М. Горбатюк, С. Жила, О. Івашина, О. Капленко, О. Касюхнич, Л. Кудельницька, О. Лілік, С. Михида, М. Фока та ін. Попри численні дослідження питання особливостей реалізації архетипу матері в прозі Марії Матіос залишається у світлі складних реалій сьогодення недостатньо вивченим.

Мета статті – дослідити особливості художньої реалізації архетипу матері у прозі Марії Матіос, виявити традиційні та новаторські аспекти його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Термін «архетип» походить від грецьких слів «arche» (початок) і «typos» (форма, відбиток). С. Стефанюк та ін. визначають архетип як універсальний образ або символ колективного несвідомого, що формує певні типи мислення та емоційного реагування людини [10, с. 71]. Концепція архетипів отримала систематичне обґрунтування в аналітичній психології К.-Г. Юнга, який увів цей термін у науковий обіг на початку ХХ століття [8, с. 34]. Розвиток теорії архетипів відображено у працях його послідовників: Е. Нойманн поглибив розуміння взаємодії архетипів із соціокультурними контекстами; Дж. Хіллман розглядав архетипи як основні структури уяви; Дж. Кемпбелл аналізував архетипи як компоненти мономіфу; К. Леві-Стросс збагатив розуміння архетипів через концепцію бінарних опозицій; Н. Фрай трактував архетипи як літературні форми, С. Кримський досліджував архетипи як прояви національної ментальності [2, с. 14; 1, с. 103].

Особливе значення набуває архетип Великої матері, що втілює жіноче творче джерело, турботу та безумовне прийняття. За визначенням В. Мельнічука «архетип Матері – це схема-матриця колективного несвідомого, з якою асоціюються такі якості, як материнська опіка та співчуття, магічна влада жінки; мудрість і духовне підвищення, яке переходить рамки розуму» [6, с. 45].

Архетип матері в українській літературі вкорінений у міфологічних уявленнях предків. Образ Матері-Землі був центральним у дохристиянських віруваннях українців. З прийняттям християнства архетип збагатився аспектами, пов'язаними з культом Богородиці. Як підкреслює М. Міщенко, український архетип «Великої Матері» сформувався під впливом сакрального зв'язку людини із землею, а у національному менталітеті символ землі відповідає аграрній основі української цивілізації та календарним циклам життя [7, с. 92]. У творчості Т. Шевченка він став одним із центральних, а література реалізму поглибила його психологічне трактування. В українській літературі другої половини ХХ століття, особливо у творах шістдесятників, архетип матері набуває потужного національного звучання.

У сучасній українській літературі архетип матері зазнає різноманітних трансформацій: залишається символом вічного жіночого джерела (О. Забужко); постає в образі згвалтованої матері (С. Майданська); набуває сакрального звучання (Г. Пагутяк та О. Токарчук). У прозі Марії Матіос цей архетип втілюється в різноманітних художніх формах і контекстах, що свідчить про багатовимірність авторського осмислення материнства.

Роман «Солодка Даруся» становить глибоко символічний текст, у якому архетип матері набуває особливої художньої реалізації через постать Матронки. Особливість материнського образу в романі полягає в його зв'язку з історичною травмою радянської Буковини 1940-х років. Образ Матронки постає одним із найтрагічніших жіночих образів у творчості Марії Матіос: «У призахідних вересневих променях її маленька голівка з короною туго заплетеної коси схожа на друге сонечко, що сходить з-поміж запашних груш»

[3, с. 78]. Вона зображена як любляча дружина і матір, чия доля була зламана жорстокістю історичних обставин: насильство, якого вона зазнала від радянського офіцера, та неможливість розповісти про це чоловікові через страх і сором.

Материнська жертовність у цій авторській інтерпретації має кілька вимірів: фізична жертва (насильство заради збереження життя дитини) та моральна (мовчання про пережите). Втрата матері стає визначальним фактором у формуванні особистості Дарусі, яка навіть втрачає здатність говорити.

Трагічність материнського образу досягає апогею в епізоді самогубства: «Матронка висіла в дровітні, зачеплена за бантину обмотаною круг ший косою...» [3, с. 166-167]. Коса як традиційний символ жіночності трансформується із символу життя на символ його завершення, білий одяг підсилює ритуальний характер цієї смерті, адже біла сорочка в українській традиції є атрибутом як весільного, так і поховального обрядів.

Архетип матері в романі виходить за межі індивідуальної сімейної історії та набуває глибокого символічного значення в контексті історичних травм, яких зазнало українське суспільство у XX столітті. Насильство над Матронкою за Т. Гундоровою стає метафорою загального насильства тоталітарної системи над традиційним способом життя, де жінка-матір була не лише берегинею родинного затишку, але й носієм етнокультурних цінностей [9, с. 34-35].

В романі «Майже ніколи не навпаки» Марія Матіос створює складну систему материнських образів, що втілюють різні аспекти архетипу матері. Найвиразнішим утіленням материнського архетипу постає образ Василини Чев'юкової, яка репрезентує традиційне уявлення про матір-берегиню роду, проте з амбівалентними рисами. Василина проявляє вибіркову материнську любов: «Андрійчик – Василинине коко. Писанка великодняя» [4, с. 18]. Така патологічна вибірковість розкриває деструктивний аспект архетипу матері.

Контрастує з нею образ Одокиї (Доці), яка втілює архетип матері-захисниці, опікуючись хворим Дмитриком. У сцені останньої сповіді Дмитрика Доця бере на себе роль духовної матері, що відпускає його душу в інший світ. Важливим аспектом у романі є мотив сирітства. Бездітна Петруня Варварчук створює сурогатну дитину з ганчір'я: «Байка, що дитинка її з ганчір'я... А де вона візьме теплу, живу дитинку?» [4, с. 42], що підкреслює трагізм нереалізованого материнства.

У повісті «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» центральний образ втілює архетип матері-страдниці. Маріца присвячує своє життя догляду за сином з вадами розвитку, жертвуючи всім: особистим життям, молодістю, зв'язком з рідною землею. Мотив материнської жертовності втілюється в наростанні інтенсивності любові всупереч труднощам: «Чим далі, тим більше чула, що любить його дужче...» [5, с. 28]. Авторка показує парадоксальну природу материнської любові: від початкової відчуженості до всепоглинаючого материнського почуття.

Для розкриття материнського архетипу Марія Матіос використовує низку символів. Вода – амбівалентний символ як життєдайної сили, так і руйнування,

смерті. Саме в воді закінчується життєвий шлях Маріци: «...та музика раз по раз переривається несамовитим гуркотом річкового каміння... але все одно... навіть ця каламутна вода солодша від людського погибельного голосу...» [5, с. 39]. Музика – особливо важливий символ, пов'язаний з етнічним корінням Маріци та образом батьківщини: «Чим сумнішим було Маріцине щоденне життя, тим частіше їй хотілося радісної, несамовитої музики... отої, що несе тебе, як повенева вода...» [5, с. 30].

Спільними рисами зображення материнства в усіх трьох творах є акцентуація на його амбівалентній природі, трансформаційному впливі на особистість жінки, зв'язку з народними традиціями. Водночас у кожному творі архетип набуває специфічних рис: у «Солодкій Дарусі» – зв'язок з історичною травмою, у «Майже ніколи не навпаки» – з родовими взаєминами, у «Мамі Маріци» – з етнічною ідентичністю та самотністю.

Для розкриття архетипу матері письменниця використовує різноманітні художні засоби – від етнографічних деталей до складних метафор, особлива роль належить символам (вода, земля, коса, пісня). Через архетип матері письменниця досліджує фундаментальні питання людського буття: жертвність, страждання, любов, відповідальність, провину.

Трагізм материнських образів полягає в неможливості повноцінно реалізувати материнське призначення через різні обставини. Усі три головні героїні несуть тягар жертвовного материнства: Матронка – через фізичну смерть і передачу провини дочці, Василина – через деформацію материнської любові, Маріца – через повне самозречення.

Висновки. Отже, у досліджених творах материнські образи об'єднані мотивами жертвності, страждання та трансгенераційної травми, але в кожному випадку простежується поглиблення психологізму в зображенні материнських переживань – авторська інтерпретація свідчить про особливу роль цього образу у художньому світі Марії Матіос. Архетипні образи матері у творчості письменниці виконують важливі художні функції: розкривають механізми національної ідентичності, встановлюють зв'язок між індивідуальним та колективним досвідом, формують етичну систему твору. Звертаючись до універсальних архетипів, Марія Матіос вписує їх у конкретний історико-культурний контекст, створюючи унікальні художні образи, що поєднують традиційні уявлення з новаторськими трансформаціями.

Список використаних джерел

1. Кеба О. В., Кобець О. Ю. Художній світ Вільяма Робертсона Дейвіса: монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. 118 с.
2. Ковтун Н. М. Структурно-функціональний аналіз архетипу культурного героя. Монографія. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка, 2019. 182 с.
3. Матіос М. Солодка Даруся. Львів : ЛА «Піраміда», 2005. 176 с.
4. Матіос М. Майже ніколи не навпаки : сімейна сага в новелах. Львів : Піраміда, 2007. 71 с.

5. Матіос М. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба Вид. 2-тє. Львів : Піраміда, 2011. 47 с.
6. Мельнійчук В.В. Психоаналітичний дискурс прози Степана Процюка: дис.. докт. філос.. 035. Житомир, 2022. 191 с.
7. Міщенко М.М. Українські національні архетипи: від колективного несвідомого до усвідомленої національної ідентичності (до актуальності методології архетипічного аналізу). Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія : Філософія. Філософські перипетії, 2014. № 1130. С. 90-94.
8. Овчаренко А.В. Архетипи у візуальному контенті соціальних медіа: дис.. докт. філос.. 034; 03. Київ, 2024. 197 с.
9. Постколоніалізм. Генерації. Культура. / за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2014. 336 с.
10. Стефанюк С., Кобець О., Лантух В., Лантух А. Духовна культура як основа становлення української нації / За ред. В.В. Лантух. Краматорськ : ЦТРІ «Друкарський дім», 2020. 391с.